

Өміртай Р.

Қазақстан – репатриация мәселесін оңды шешуші әлем елдерінің бірегейі ретінде

Мақалада тәуелсіз ел ретіндегі 25 жылдық тарихында Қазақстанның репатриация мәселесін шешудегі құқықтық мәселелердің оңды жетістіктері зерттелген. Сонымен көші-қон құқығының субъектісі ретінде қалыптасқан «оралмандар» мәселесі де осы тақырыптың арқауы.

Түйін сөздер: көші-қон құқығы, репатриация, оралман, көші-қон мәселесі, оралмандар квотасы.

Omirtay R.

Kazakhstan as one of the few countries in the world, having a positive experience in dealing with the problem of repatriation

In this article had been considered an achievements in terms of dealing with the repatriation of the 25 year history of Kazakhstan as an independent country. In given article considered questions of recognition by «oralmans» as subjects of law and power of the state structures, which prosecuting by «oralmans'» problems.

Key words: migration Law, repatriation, oralmans, migration problems, quota for repatriates.

Өміртай Р.

Казахстан как одна из немногих стран мира, имеющих положительный опыт решения проблемы репатриации

В статье рассматриваются достижения по решению проблемы репатриации в 25-летней истории Казахстана как независимого государства. Также в этой статье изучаются проблемы «оралманов» как субъектов миграционного права.

Ключевые слова: миграционное право, репатриация, оралманы, миграционная проблема, квота для оралманов.

**ҚАЗАҚСТАН –
РЕПАТРИАЦИЯ
МӘСЕЛЕСІН ОҢДЫ
ШЕШУШІ ӘЛЕМ
ЕЛДЕРІНІҢ БІРЕГЕЙІ
РЕТІНДЕ**

Тәуелсіз ел ретіндегі 25 жылдық тарихымызда халықтың көші-қоны саласындағы нормативтік құқықтық актілер біршама жетілдіріліп, заман талабына сай жаңартылуда. Дүниежүзінде репатриациямен айналысатын санаулы елдердің, яғни Израиль мен Германияның қатарында Қазақстан бар.

Отандық құқық ғылымында көші-қон құқығы саласында жаңа атаумен «Оралмандар» ұғымы құқықтық айналымға ене бастады. Дегенмен, осы ұғым аясында қалыптасқан түсініктер қоғамда сан алуан. Тіптен жергілікті тұрғындар арасында оралмандарға деген көзқарастың өзі сан алуан сипатқа ие. Ал, біздің алдымызға қойған міндетіміз нормативтік құқықтық актілерде анықталған оралман ұғымына талдау жасау болып табылады.

Өткен ғасырдың 90-шы жылдарында елімізге табан тірей бастаған шет елдегі қазақ қандастарымыз тарихи отанына оралуға мүмкіндік алды. ҚР Көші-қон туралы заңында алғаш рет оралман ұғымына құқықтық анықтама берілді. ҚР-дың «Халықтың көші-қоны туралы» заңының 1-бабына сәйкес: «Оралмандар дегеніміз – Қазақстан Республикасы егемендік алған кезде оның шегінен тыс жерлерде тұрақты тұрған (1991 жылдың 16 желтоқсанына дейін) және Қазақстанға тұрақты тұру мақсатында келген ұлты қазақ шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ адамдар» [1].

Оралмандар, басқа иммигранттар сияқты Қазақстан Республикасында өзінің тұрақты немесе уақытша тұрған жері бойынша тіркелуге міндетті.

Қазақстан Республикасында оралман мәртебесін алған адамдарға кең көлемде жәрдемақылар көрсетіледі. Атап айтатын болсақ:

- жұмысқа орналасуда, біліктілігін арттыруда және жаңа мамандықты игеруде көмек көрсетуді;
- мемлекеттік тілде және өз еркі бойынша орыс тілін оқып үйренуге жағдай жасау;
- қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен Қарулы Күштер қатарында қызмет атқаруға шақыруды кейінге қалдыруды қамтамасыз етеді;
- техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білім берудің кәсіптік оқу бағдарламаларын іске

асыратын білім беру ұйымдарына оқуға түсу үшін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген мөлшерде квота бөлуді;

– мұқтаж болғандарға мектептерден, мектепке дейінгі ұйымдардан, сондай-ақ әлеуметтік қорғау мекемелерінен орын беруді;

– Қазақстан Республикасының заңдарына немесе Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттарға сәйкес зейнетақы төлеуді;

– «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша және жасына байланысты жәрдемақылар төлеуді;

– «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес арнаулы мемлекеттік жәрдемақы төлеуді;

– Қазақстан Республикасына келуге виза беру үшін консулдық алымдардан босатуды;

– Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін алуды;

– «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек көрсетуді.

Көшіп келу квотасына енген оралмандарға көрсетілетін қосымша жеңілдіктер:

– мүлікті шекара арқылы кеден төлемдерін алмай өткізуді;

– тұрақты тұратын жеріне жол жүру және мүлкін (оның ішінде малын) жеткізу жөніндегі шығыстарды өтеуді;

– тұрғын үй сатып алу үшін қаражат бөлуді;

– тбіржолғы жәрдемақылар төлеуді қамтамасыз етеді [2].

Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қон туралы» заңының 1-бабының 11 тармақшасына сәйкес: «республикаға тұрақты тұру мақсатында келген адам, көшіп келу квотасына енген еңбегеніне қарамастан оралман мәртебесін алуы мүмкін [1]».

Қазақстан Республикасы «Халықтың көші-қон туралы» заңының 14 бабына сәйкес: «Оралман мәртебесін беру және (немесе) оралмандардың көшіп келу квотасына енгізу туралы өтінішті отбасының кәметке толған мүшелерінің бірі жеке өзі уәкілетті органның аумақтық органына береді. Жеке өзі жүгінуі мүмкін болмаған жағдайда өтініш беруші уәкі-

летті өкілге жүгінуге нотариалды расталған сенімхатты оралман мәртебесін беру және (немесе) оралмандардың көшіп келу квотасына енгізу туралы өтінішпен қоса береді [1]».

Оралман мәртебесін беру және (немесе) оралманның отбасын оралмандардың көшіп келу квотасына енгізу туралы өтінішті қарауды, сондай-ақ осы мәселелер бойынша шешім қабылдауды уәкілетті органның аумақтық органы уәкілетті органның аумақтық органында (Көші-қон комитетінің Алматы қаласы бойынша Басқармасында) жүзеге асырады.

Оралманға уәкілетті орган белгілеген нысан бойынша куәлік 1 жыл мерзімге беріледі. Оралманның куәлігі оның арнайы құжаты болып табылады және оның мәртебесін растау үшін негіздеме болады.

Оралман мәртебесі ҚР Халықтың көші-қоны туралы заңына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтығын алғаннан кейін тоқтатылады [1].

Оралман мәртебесін беру туралы өтінішті тіркеу өтініш беруші мен оның отбасы мүшелерінің дерекқор «Оралман» электрондық деректер базасына енгізілгеннен кейін ғана жүргізіледі.

Оралман мәртебесін беру немесе одан бас тарту туралы шешімді Көші-қон Комитетінің Алматы қаласы бойынша Басқармасы тіркелген күннен бастап он жұмыс күні ішінде қабылдайды. Көшіп келу квотасы туралы ҚР Президенті ҚР Үкіметінің ұсынуы бойынша оралмандардың алдағы жылға және (немесе) перспективаға арналған көшіп келу квотасын белгілейді.

Оралмандардың көшіп келу квотасы – ҚР Президенті белгілейтін, осы Заңға сәйкес жеңілдіктермен, өтемақылармен және біржолғы жәрдемақылармен қамтамасыз етілетін оралмандар отбасыларының саны ҚР Үкіметі оралмандардың көшіп келу квотасын уәкілетті органның және жергілікті атқарушы органдардың ұсыныстарын ескере отырып, облыстар (республикалық маңызы бар қала, астана) бойынша таратып бөледі.

Көшіп келу квотасына енгізу, ҚР Үкіметі бекіткен тәртіппен және есеп критерийлерімен жүзеге асырылады. Көшіп келу квотасына ҚР азаматтығын алған оралман отбасы мүшелері кірмейді.

ҚР «Халықтың көші-қоны туралы» заңына сәйкес, оралмандардың және олардың отбасы мүшелерінің құқықтары мен міндеттері мынадай [1]:

– Оралмандар және олардың отбасы мүшелері Қазақстан Республикасында бекітілген же-

ңілдіктер, өтемақылар, біржолғы жеңілдіктер мен қосымша жеңілдіктерді алуға құқылы.

– Мемлекет оралмандардың көшіп келу квотасы бойынша келген оралмандар мен олардың отбасыларының мүшелеріне осы Заңның 29-2 және 29-3-баптарында көзделген жеңілдіктермен, өтемақылармен, жәрдемақылармен және атаулы көмектің басқа да түрлері, осы заңның 29-4 бабында көрсетілген құқықтарды қоспағанда ҚР азаматтығын алғандығына қарамастан, оралман мәртебесін алған күннен бастап үш жыл бойы сақталады.

– Оралмандарға және олардың отбасыларының мүшелеріне берілетін жеңілдіктер, өтемақылар, біржолғы жәрдемақылар, сондай-ақ жәрдемақылар мен атаулы көмектің басқа да түрлері алу.

Оралмандар мәселесімен айналысатын ҚР мемлекеттік органдары тиісті заңда былайша анықталған [1]:

1) Халықты әлеуметтік қорғау мәселелері жөніндегі уәкілетті орган: – Қазақстан Республикасының заңдарына немесе Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттарға сәйкес зейнетақы төлеуді;

«Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша және жасына байланысты жәрдемақылар төлеуді;

«Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы» ҚР Заңына сәйкес арнаулы мемлекеттік жәрдемақы төлеуді;

– азаматтығы қалпына келтірілгендердің «Жаппай саяси қуғын-сүргіндер құрбандарын ақтау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген өтемақыға құқықтарын іске асыруды;

2) Білім беру саласындағы уәкілетті орган: техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білім берудің кәсіптік оқу бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарына оқуға түсу үшін ҚР Үкіметі белгілеген мөлшерде квота бөледі;

3) Сыртқы істер министрлігі: Қазақстан Республикасына келуге виза беру үшін консулдық алымдардан босатуды;

4) Қорғаныс министрлігі: Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен Қарулы Күштер қатарында қызмет атқаруға шақыруды кейінге қалдыруды қамтамасыз етеді.

Осы заңның 29-3-бабына сәйкес жергілікті атқарушы органдар:

1. Халықтың көші-қоны саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін жергілікті атқарушы органдар:

1) облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдары: Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін алуды;

2) ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органы:

«Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек көрсетуді;

– жұмысқа орналасуда, біліктілігін арттыруда және жаңа мамандықты игеруде көмек көрсетуді;

– мұқтаж болғандарға мектептерден, мектепке дейінгі ұйымдардан, сондай-ақ әлеуметтік қорғау мекемелерінен орын беруді;

– мемлекеттік тілді және орыс тілін оқып-үйренуге жағдай жасауды қамтамасыз етеді.

2. Жергілікті мемлекеттік басқару органдары Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес Қазақстан Республикасына оралмандардың көшіп келу квотасынан тыс көшіп келген оралмандарға және олардың отбасыларының мүшелеріне жеңілдіктер мен өтемақылар белгілеуге құқылы.

3. Оралмандарға және олардың отбасыларының мүшелеріне жеке қосалқы шаруашылық жүргізу, бау-бақша өсіру және саяжай салу үшін жер учаскелерін беру Қазақстан Республикасының жер заңдарына сәйкес ауылдық елді мекендердің ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерінен, көшіп келушілер жер қорынан, арнаулы жер қорынан және жер запасынан уақытша қайтарымыз жер пайдалану құқығымен жүзеге асырылады.

Оралмандардың көшіп келу квотасы бойынша келген оралмандарға және олардың отбасыларының мүшелеріне берілетін қосымша жеңілдіктер, өтемақылар мен біржолғы жәрдемақылар мынадай:

1) кеден ісі мәселелері жөніндегі уәкілетті орган: мүлікті шекара арқылы кеден төлемдерін алмай өткізуді;

2) уәкілетті орган: Көші-қон Комитетінің Алматы қаласы бойынша Басқармасымен тұрақты тұратын жеріне жол жүру және мүлкін (оның ішінде малын) жеткізу жөніндегі шығыстар төмендегідей мөлшерде жүзеге асырылады:

1) тұрғын үй сатып алу үшін қаражат бөледі: әрбір отбасы мүшелеріне – 100 АЕК (Айлық Есептік Көрсеткіш)

2) біржолғы жәрдемақылар отбасының отағасына – 15 АЕК, отбасының әрбір мүшесіне – 10 АЕК;

3) жол жүру ақысына оралман отбасының әрбір мүшесіне – 10 АЕК;

4) Оралман отбасының жеке мүліктерін жеткізу төлемі – 50 АЕК; (Бұл 2010 жылғы дерек бойынша).

Оралмандарға және олардың отбасыларының мүшелеріне тұрақты тұратын жеріне жол жүру және мүлкін (оның ішінде малын) жеткізу жөніндегі шығыстарды өтеу, тұрғын үй сатып алу үшін қаражат бөлу және біржолғы жәрдемақылар төлеу тәртібін ҚР Үкіметі айқындайды.

Қазақстанда шет елде тұрып жатқан ұлты қазақ адамдарға, елімізге келуге және Қазақстан азаматтығын қабылдауға жоғары деңгейдегі құқықтық база қалыптасқан.

ҚР Азаматтық туралы заңы оралмандарға азаматтықтан шығуы талап етілмей, Қазақстан азаматтығын қабылдауға мүмкіндік жасаған. Салыстырмалы түрде Ресей Федерациясы, Беларусь және Қырғыз Республикаларының азаматтары халықаралық келісімге сәйкес Қазақстан азаматтығын 3 айға дейін алады, ал басқа ТМД елдері және шетелдердегі оралмандар Қазақстан азаматтығын 6 айға дейін алады.

ҚР «Жұмыспен қамту туралы» заңына сәйкес мемлекет халықтың арнаулы тобына кіретін адамдарға жұмысқа орналасуға іс шаралар қолдануда, оның ішінде оралмандар да бар.

ҚР Жер Кодексінің 49-бабына сәйкес: «Оралмандарға Қазақстан Республикасының азаматтығын қабылдағаннан кейін меншігіне өтетін жеке өзіндік шаруашылық, саяжай құрылысына, бағбандық, сондай-ақ ауылшаруашылық тауар өндірісі үшін жер учаскесі беріледі [3]».

Осы бапты жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2002 жылғы 9 шілдедегі № 748 қаулысына сәйкес, оралмандарға Қазақстан азаматтығын қабылдағаннан кейін жеке меншігіне өтетін тұрғылықты жері бойынша жеке тұрғын үй құрылысы үшін жер учаскесі беріледі.

Мәселен, оралман куәлігіне қатысты Жәди Шәкенұлының мына пікірлері көкейге қонады: «Шеттен келген ағайынның құқықтық мәртебесін өсіріп, бұрынғы «Оралман куәлігінің» құқық-

тық аясын барынша кеңейтіп, жарамдылық мерзімін 3-5 жылға ұзарту керек. Айталық, бүгінде шетелден келген этникалық қазақ азаматтық алған жағдайда оралман мәртебесін иелене алмайды. Сондықтан, көптеген қандастарымыз квотоға ену мақсатында азаматтық алмайды. Қазақстанға келіп шетел азаматы ретінде тіркеліп жүреді. Оның нәтижесінде көптеген құқықтық және құжаттық кедергілерге жолығады. Олай болса «Оралман куәлігінің» құқығы негізінде мемлекет тарапынан салықтық жеңілдіктер жасалуы тиіс. Мысалы, оралман жұмысқа орналасқан жағдайда еңбек ақысынан, шағын кәсіпкерлігінен, моторлы көліктерінен 3-5 жылға дейін салық алмау немесе азайтуды қарастыру керек.

Өз қандастарын тарихи отанына қабылдауда Израиль мен Германияның тәжірибесі бізге үлгі бола алады. 1950 жылы қабылданған Израильдің «Қайта оралушылар туралы» заңы мен Германияның 1993 жылы қабылданған «Көшіп келушілер және босқындар туралы» заңдарына сәйкес көшіп келуші еврейлер мен немістер тек сол елдердің азаматтығын қабылдағаннан кейін ғана барлық жеңілдіктер мен атаулы әлеуметтік көмектерге қол жеткізе алады. Біздегі заң жобасында бұл жағы қайшылықтар мен кереғарлыққа толы. Біз елге оралған өз қандастарымызды ҚР-дың азаматтығын қабылдауға ынталандырумен бір уақытта жәрдемақыларын алып, кері көшіп кету жағдайын болдырмауға тиіспіз. Сондай-ақ 1950 жылдары Түркияға бас сауғалап барған біздің қандастарымызға Түркия үкіметі қамқорлық көрсетіп, оған қоса 5 жылға дейін салықтың барлық түрінен босатқан болатын. Қазақстан үкіметінің де өз қандастарына кемінде 5 жылға дейін қамқорлық көрсетіп, жеңілдіктер беруге мүмкіндігі жетіп, артылады. Және бұл шара қандастарымыздың бейімделуі мен кірігуіне және тұрмысын түзеп, ел қатарына қосылуына қолайлы мүмкіндіктер береді [4].

«ҚР Халықтың көші-қоны туралы» 2011 жылы тамыз айында қабылданған заң бойынша оралмандардың құқықтық мәртебесіне байланысты бірқатар жаңалықтар бар. Ол жайлы келесі мақалада зерттеп, ұсынуды жөн көріп отырмыз. Оралмандар – бәрібір де көші-қон құқығының негізгі субъектісі болып қала беретіндігін дәлелдеп айта аламыз. Мемлекет тарапынан аса мән беріліп отырған бұл субъекті жаңа заңға сәйкес ең әуелі – «Этникалық қазақ» болып табылады [5].

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қон туралы» заңы. 1997 жыл, 13 желтоқсан, 2002, 2007 ж., толықтырулар мен өзгертулерді қоса алғанда // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.
- 2 Оралмандар деген кім? / www.almaty.kz/page.php/.../page.php?...
- 3 Қазақстан Республикасының Жер кодексі // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.
- 4 Жәді Шәкенұлы. Көш-керуен тоқтамасын десек // <http://www.menkazakpyn.ucoz.kz>
- 5 Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қон туралы» заңы // Тамыз. 2011 жыл. № 477-4 ҚРЗ // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

References

- 1 Kazakstan Respublikasynyn «Halyktyн koshi-kon turaly» zany. 1997 zhyl, 13 zheltoksan, 2002, 2007 zh., tolyktyrular men ozgertulerdі kosa alganda // Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.
- 2 Oralmandar degen kim? / www.almaty.kz/page.php/.../page.php?...
- 3 Kazakstan Respublikasynyn Zher kodeksi // Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.
- 4 Zhadi Shakenuly. Kosh-keruen toktamasyn desek // <http://www.menkazakpyn.ucoz.kz>
- 5 Kazakstan Respublikasynyn «Halyktyн koshi-kon turaly» zany // Tamyz. 2011 zhyl. № 477-4 KRZ // Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.